

Effectief woordenschatonderwijs

Wat is woordverwerving?

Woorden verwijzen naar de werkelijkheid. In zijn hoofd bezit de taalgebruiker een concept, waarnaar woorden verwijzen als een etiket. Bij het verwerven van woorden, koppel je die twee aan elkaar, in de eerste plaats in de moedertaal. Concepten worden heel geleidelijk verworven. Een concept is een geheel van betekenissen, associaties en ideeën. Woorden worden in ons geheugen opgeslagen als in een netwerk (= mentaal lexicon) met een uitgebreide hoeveelheid kennis over klank, betekenis, grammaticale eigenschappen, vorm en gebruiksmogelijkheden. Het verwerven van woorden is de meest cruciale component van de mondelinge taalvaardigheid, maar speelt ook een heel belangrijke rol in bv. leesontwikkeling.

¹Bij de verwerving van woorden zijn drie principes te onderscheiden:

- labelen: op een voorwerp of een gebeurtenis wordt als het ware een etiket geplakt. Kinderen leren waar een woord in een bepaalde context naar verwijst. Bijvoorbeeld: een kind gebruikt vis voor de goudvis die in de kom zwemt.
- categoriseren: ieder label verwijst naar een categorie van dingen. Bijvoorbeeld: het kind ontdekt dat er veel verschillende zwemmende dieren zijn die vis heten, ze verschillen in vorm, kleur, enzovoort.
- netwerkopbouw: ieder woord is verbonden met andere woorden. Een kind leert dat je vissen kunt vangen met een hengel of met een net. Op deze manier vormt zich een netwerk van woorden om het woord vis.

Wat begrijpen we onder woordenschat, thuistaal, schooltaal, instructietaal en vaktaal?

Voor de concepten en de bijbehorende woorden die iemand receptief (begrijpen) of productief (gebruiken) bezit, gebruikt onderwijs vaak de term **woordenschat**.

Leerlingen met een lage SES-status en/of leerlingen met een andere moedertaal leren minder Nederlandse woorden op een natuurlijke manier. Leerlingen die het Nederlands niet als thuistaal hebben of slechts in beperkte mate, hebben in de eerste plaats meer nood aan kansen om de alledaagse basiswoordenschat Nederlands op te nemen. **Thuistaal** is de taal die mensen thuis of met vrienden gebruiken om over alledaagse dingen te praten (= **alledaagse taal**).

De taal die men op school gebruikt, noemt men de **schooltaal**. Die taal is vaak abstracter en complexer en verschilt op een aantal punten van de thuistaal of alledaagse taal:

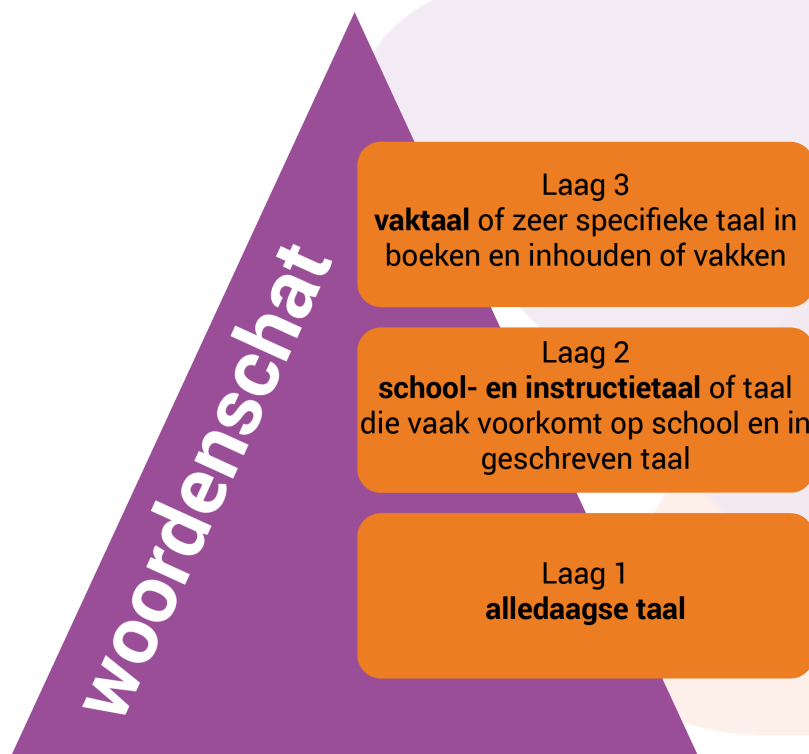
- op het vlak van **onderwerpen**: op school wordt over andere onderwerpen, fenomenen, gebeurtenissen, verschijnselen gesproken dan thuis: klimaatverandering, welvaart en welzijn, persoonsvorm, gewicht, smaken (zoet, zuur...) ...
- in de **bedoeling** van het taalgebruik: taal wordt bewust gebruikt om leerlingen competenties

- bij te brengen: bv. markt (plaats) versus markt (economie), schep (zandbak en ijschep)
- in de **manier** van taalgebruik en op het vlak van de relaties tussen gesprekspartners: de interactiepatronen zijn meestal strakker en korter, en worden vaak gedirigeerd door de leraar: bv. Wat is een verkleinwoord? *Een woord dat iets klein maakt!* Ja, wie weet nog meer?
- op het vlak van **taalniveaus**: concreet <> abstract: arm – lastarm (hefboom), groot - groter

Het duurt gemiddeld twee jaar voor een anderstalige leerling de alledaagse Nederlandse taal onder de knie heeft. Voor de schooltaal duurt het gemiddeld zeven tot negen jaren.

Instructietaal is een aspect van de schooltaal. Leraren gebruiken voor de instructies een specifieke woordenschat. Daarbij gaat het vooral over werkwoorden die een bepaalde actie uitdrukken, zoals 'vergelijk', 'definieer', 'omcirkel', 'onderstreep'. Die taal verdient op school bijzondere aandacht bij alle leerlingen, in het bijzonder ook bij leerlingen met een lage SES-status en/of bij leerlingen met een andere moedertaal. Tot de school- en instructietaal behoren ook de functiewoorden, signaalwoorden, verwijswaarden ed.

²Naast de alledaagse taal of thuistaal en de school- en instructietaal heb je nog een aantal gespecialiseerde woorden die minder vaak voorkomen in de alledaagse taal, of in een andere betekenis voorkomen, maar die vaak aan een bepaalde inhoud of vak verbonden zijn: stam, volume, cel, persoonsvorm, determinatietabel. In dat geval spreken we van **vaktaal**. Die woorden verdienen bijzondere aandacht in de context waar ze gebruikt worden en vormen een deel van de conceptvorming van de inhoud of het leergebied of vak.

Besluit: Op alle onderwijsniveaus kunnen de drie lagen van woordenschatontwikkeling voorkomen en kan het dus belangrijk zijn er aandacht aan te besteden. Bij kleuters zetten we naast de alledaagse taalverwerving minstens even sterk in op de schooltaal. Ook leerlingen die het Nederlands niet als thuistaal hebben of slechts in beperkte mate, hebben nood aan kansen om de alledaagse basiswoordenschat Nederlands op te nemen. Naarmate leerlingen ouder worden, komen ze meer en meer abstracte schooltaal en vaktaal tegen.

Wat staat er in het doel 'nadenken over het taalsysteem – betekenissen (Totn2) en in de AN-leerlijn?

Leerlingen denken in alle mogelijke situaties na over de betekenis van woorden. Dat uit zich in het leerplan in doel [TOtn2 'Betekenissen van woorden en woordgroepen'](#) in drie grote zaken:

- ze onderzoeken concepten, woorden en betekenissen en de onderlinge samenhang tussen verschillende woorden en betekenissen;
- ze gebruiken woorden doeltreffend in de communicatie of gaan de betekenis van bepaalde woorden binnen de communicatie na;
- ze hanteren woordleerstrategieën.

Samenhang met andere ontwikkelvelden en ontwikkelthema's (transfer)

Woorden zijn verweven doorheen alle ontwikkelvelden. Alle ontwikkelvelden geven aanleiding tot nieuwe concepten, betekenissen en woorden. Sommige begrippen (schooltaal) zijn ook in het leerplan opgenomen, andere zijn inherent aan de gekozen thema's, onderwerpen, BC's. Taal is verweven in het leerplan. Veel [onderwijsdoelen](#) en [leerlijnen](#) geven aan dat leerlingen zich moeten uitdrukken ..., taal is daar één middel toe. Hoe krachtiger de leeromgeving, hoe taalrijker ze wordt. Hoe taalrijker de leeromgeving, hoe krachtiger ze wordt. In het leerplan zijn ook tal van te verwerken begrippen opgenomen, wat 'school- en instructietaal' is.

Welke woorden moeten leerlingen verwerven?

Beck, McKeown en Kucan³ (2013) schrijven dat niet alle woorden aan leerlingen onderwezen kunnen worden. En niet alle woorden hoeven onderwezen te worden, omdat een gedeelte van de woordenschat in alledaagse ervaringen verworven wordt. Aan de andere kant zijn er woorden die zo weinig gebruikt worden dat het niet essentieel is om hun betekenis te leren. Binnen die twee uitersten ligt de vraag welke woorden, of wat voor soort woorden, het meest bruikbaar zijn voor leerlingen en welke woorden dus aandacht moeten krijgen.

In onderwijs geven we voor elke leerling incidenteel en intentioneel vooral aandacht aan de school- en instructietaal en de vaktaal. Voor sommige leerlingen ook de alledaags taal. Kienstra⁴ stelt dat leraren zich de volgende vragen moeten stellen bij de keuze van welke woorden ze expliciet willen behandelen, met het oog op vooral de taalzwakke leerling:

- Welke woorden vloeien op natuurlijke wijze voort uit het boek, het thema, het leergebied, de activiteit, de context...?
- Van welke van deze woorden is de betekenis voor een deel van de leerlingen in mijn klas ongekend? (Woorden die bijna alle leerlingen kennen of die slechts voor één enkele leerling ongekend zijn, worden niet gekozen.)
- Is het een laagfrequent woord? (Een hoogfrequent woord behoeft minder expliciete aandacht dan een laagfrequent woord en wordt dus niet noodzakelijk gekozen.)
- Is het woord betekenisvol en nuttig (functioneel) voor de leerlingen: moeten ze het woord begrijpen om de activiteiten/de les te kunnen volgen? Hebben ze het woord nodig om mee te kunnen praten of te discussiëren over het onderwerp? Is het een woord dat hen zal helpen bij hun verdere schoolloopbaan?
- In welke mate is het nodig dat ik de woorden dan intentioneel of eerder incidenteel behandel?

Als je op de eerste vier vragen 'ja' antwoordt, dan is het nuttig er expliciete aandacht voor te hebben. Je kunt zo bij basisschoolleerlingen zes tot tien woorden per week selecteren. Bij de oudere

leerlingen houd je rekening met de diversiteit, met de individuele leerling waarbij de ene al sneller een taal aanleert dan de andere. Een aantal woorden uitspreken die leerlingen per week of per dag kunnen verwerven, kunnen we hier niet. Het is wel belangrijk om de leraar bewust te maken van de noodzaak aan veel oefenkansen. Een leerling zou een woord minstens zeven keer moeten 'gebruiken' voor hij het kent. Uiteraard is het van belang te luisteren naar wat leerlingen zelf aangeven wat ze nodig hebben om een bepaalde inhoud te begrijpen.

Bouwstenen voor effectieve didactiek

Hoe verhouden incidenteel/intentioneel en impliciet/expliciet woordenschatonderwijs zich tot elkaar?

Leerlingen leren woorden vooral incidenteel. In bepaalde contexten en voor bepaalde woorden (bv. vaktaal) is een intentionele aanpak nuttig. Ook voor bepaalde doelgroep leerlingen, zoals anderstalige nieuwkomers en leerlingen met een beperkte basiswoordenschat, zal een intentionele aanpak nodig zijn om de kloof met de andere leerlingen te verkleinen. Beide aanpakken zijn dus zinvol en vullen elkaar aan.

Incidenteel = een vorm van woordenschatonderwijs waarbij woordbetekenissen min of meer bij toeval aan bod komen

Intentioneel = een vorm van woordenschatonderwijs waarbij doelbewust en gestructureerd aan het uitbreiden van de woordenschat gewerkt wordt

We kunnen twee vormen van intentioneel leren onderscheiden: een vorm waarbij de leraar op voorhand een selectie maakt van de woorden die hij doelbewust wil aanbieden én een vorm waarbij de leraar wel nadenkt over visie, structuur en opbouw van het woordenschatonderwijs, maar niet op voorhand bepaalt welke specifieke woorden in een bepaalde activiteit behandeld zullen worden (= **semi-intentioneel**).

Zowel bij incidenteel leren als bij intentioneel leren kan de leraar al dan niet expliciet met leerlingen op woordbetekenissen ingaan (directe instructie).

Impliciet = de leerling is zich niet bewust van het feit dat hij nieuwe woorden aan het leren is, meestal omdat de leraar hem daar niet op wijst en de leerling met andere doelen bezig is

Expliciet = de leerling is bewust bezig met woordbetekenissen, conceptverheldering, netwerkopbouw ... meestal omdat de leraar hem daar attent op maakt of omdat de leraar zelf een duidelijk accent op de woordbetekenissen legt

Je leest er meer over in het artikel '[Ben jij woordenwijs?](#)'.

Leraar	incidenteel (toevallig)	semi-intentioneel (zonder selectie)	intentioneel (met selectie)
Leerling			
impliciet (onbewust leren)			
expliciet (bewust leren)			

Welke krachtige werkvormen en didactiek ondersteunen de incidentele en intentionele woordenschatverwerving?

In het Nederlandstalig taalgebied ontwikkelden Verhallen en Verhallen⁵ (2004) een woordenschatdidactiek voor het basisonderwijs, gekend als het 'viertaktmodel'. Dat model wordt vaak gebruikt in een intentionele, expliciete aanpak. Maar het zit ook vaak verrat, maar moeilijker te vinden, in een incidentele aanpak. Het model bestaat uit vier fasen: **voorbewerken**, **semantiseren** (uitleg van betekenis), **consolideren** (inoefenen) en **controleren**.

1. Bij **voorbewerken** gaat het om het creëren van een gunstige beginsituatie. Dat betekent het organiseren van een juiste context door bijvoorbeeld thematisch te werken, een tekst te gebruiken, het activeren van voorkennis en het betrokken maken van de leerlingen.
2. In de gecreëerde context wordt het te leren woord voor het eerst aangeboden. Bij **semantiseren** wordt de woordbetekenis duidelijk gemaakt. Het gaat dus om het uitleggen, uitbreiden, uitbeelden van de betekenis.

Kijk, ik heb een klok meegebracht. Een klok geeft de **tijd** aan. **Tijd** is hoe lang iets **duurt**. Zullen we bijvoorbeeld eens kijken hoelang **één seconde duurt**? (uitbeelden en direct uitbreiden) We kunnen tellen hoe lang **één seconde duurt**. **1 seconde** is 1 tel. Kijk maar! (1 uitbeelden door tellen en aanwijzen) **Eén seconde** is dus een superkorte **tijd**. **1 seconde duurt** superkort. Zullen we nu eens kijken hoelang **één minuut duurt**? (uitbeelden en uitbreiden) Ssst (met vinger geconcentreerd de draaiende secondewijzer volgen): **Eén minuut duurt** 60 tellen, dat is 60 **seconden**. **Eén minuut** is ook een korte **tijd** (eventueel wijzen op de minutenstreepjes: uitbeelden). **Een minuut duurt** 60 **seconden** (wachten en tellen). **Een uur duurt** een veel langere **tijd** (aanwijzen op de klok: uitbeelden, uitbreiden, uitleggen). Daar kunnen we niet op wachten, dat **duurt** lang. **Eén uur duurt** zestig **minuten** (aanwijzen en tellen, 1,2,3 minuten, 4 minuten ...) tot zestig.

Kijk, **één uur duurt** precies 60 **minuten** (uitbeelden, uitbreiden, uitleggen). De **tijd** gaat altijd door. **seconde, minuut, uur, dag, nacht, week, volgend jaar, zelfs over 100 jaar** gaat het nog precies zo. En alle **minuten duren** even lang en alle **uren** ook. Enzovoort. Toch, als je je verveelt lijkt **een uur** langer te **duren** dan wanneer je speelt bijvoorbeeld.

3. Als leerlingen de betekenis van een woord begrijpen, moet het woord met de betekenis nog onthouden worden. Bij **consolideren** worden het woord en de behandelde betekenis ingeoefend. Het gaat om inprenting in het geheugen of, anders gezegd, om inbedding in het mentale lexicon.
 - trek een streep tussen de woorden die ongeveer hetzelfde betekenen, die het tegenovergestelde betekenen, die deel-geheel vormen, die onder – of bovengeschikt zijn.
 - 'gatenteksten' en meerkeuze-invuloefeningen
 - betekenisvolle spreek- en schrijfsituaties
 - woordclusters: woorden uit een zelfde betekenisveld rangschikken naar ...
 - wat hoort niet thuis in de rij
 - woorden verzamelen in een thema, een venndiagram, een woordparaplu, een woordparachute, ...
 - woordposter, woordmemory, woorddomino, woordbingo
 - taal(gezelschap)spelletjes: boggle, scrabble, galgje...
 - kruiswoordpuzzel

- woordvormingoefeningen: samenstellingen, afleidingen, woorden weer hersamenstellen
 - associatie oefeningen
 - zinnen maken
 - rijmoefeningen
 - vragen naar werkwoorden: wat kun je doen met een ... bal
 - wat is het verschil tussen en
 - ...
4. Om na te gaan of de te leren woorden ook werkelijk onthouden zijn, roept de leraar de woorden terug op bij de leerlingen. Dat kan eventueel in een later stadium in een andere context of situatie. **Controleren** is nagaan of het woord en de behandelde betekenissen verworven zijn, hetzij receptief (begrijpen), hetzij productief (gebruiken).

De vierfasendidactiek is niet alleen van toepassing op nieuw te leren woorden, maar ook opnieuw te leren betekenissen. Woorden worden zelden in een keer helemaal begrepen. Woordbegrip moet groeien en om een woord in de volle betekenisbreedte te begrijpen, moet een leerling ervaringen opdoen met het woord in verschillende contexten. Specialisten geven de raad om belangrijke woorden minstens zeven keer in verschillende contexten te herhalen.

Kris van den Branden⁶ waarschuwt er in zijn artikel wel voor dat de mentale operaties van aanbod, semantiseren, verwerken en gebruiken in de realiteit veel grilliger door elkaar lopen en elkaar versterken in een complex samenspel. Expliciet nadenken over een woord betekent meer dan nadenken over de betekenis en moet worden ingebed in gesprekken en zinvolle activiteiten, waarbij het één aspect is van het complexe woordverwervingsproces. Taelman (2013) geeft aan dat leraren in de didactiek gebruik kunnen maken van volgende vormen van expliciete instructie. Ides Callebaut stelde er ooit een aantal voor in een tekening. Ze hangen samen met de wijze waarop we woorden in het geheugen opslaan:

 visuele ondersteuning (prenten, voorwerpen)	 handelingen (drama, uitbeelden, uitvoeren van opdrachten)
 gebruik van andere zintuigen (voelen, ruiken, proeven)	 kenmerkende context (zinnen, dialogen, teksten)
 beschrijving (definitie, omschrijving, voorbeelden, synoniem, tegenstelling)	 analyse van het woord (voor- en achtervoegsels, samenstelling, afleiding)
 vergelijken met bekende woorden uit eigen of andere talen.	 Daarna moeten we het woord <i>consolideren</i> : inprenten en inoefenen in andere contexten.

Uitbeelden of tonen

Analyseren (meervoudige betekenissen, synoniemen, verhouding tussen woorden ...)

Contextualiseren (woordkennis toepassen in andere contexten dan waarin ze het geleerd hebben)

Definiëren (met leerlingvriendelijke definitie of uitleg)

Klankstudie (bijvoorbeeld het nieuwe woord gebruiken als training van het fonologisch bewustzijn)

Welke [woordleerstrategieën](#) zetten leerlingen in?

We reikten al verschillende strategieën aan die een leerling kan gebruiken wanneer die geconfronteerd wordt met woorden/woordbetekenissen en concepten. Je vindt ze ook in het [leerplan](#) in de leerlijnen. Hij kan de betekenis proberen te omschrijven, een woord zoeken dat er op lijkt, een synoniem geven, hij kan de voorkennis oproepen, een semantisch veld activeren ...

Hoe gaat de leerling aan de slag en hoe maken we hem bewust van een goede aanpak of strate-

gie? Het valt aan te raden om van deze strategie een bewuste, intentionele leerstrategie voor het onderwijs te maken. Volgende heuristiek kan helpen wanneer een leerling met een nieuw woord in aanraking komt, bijvoorbeeld in een tekst:

- Is het woord belangrijk om de tekst of het stuk tekst te begrijpen? (ja – nee)
- Voorspellen: wat zou de betekenis kunnen zijn?
- Bij een nieuw of moeilijk woord lees ik eerst even verder. Staat het woord verder uitgelegd? (ja – nee)
- Wat weet ik al over het woord?
- Kan ik aan delen van het woord betekenis verlenen?
- Kan ik achterhalen waarnaar het woord verwijst?
- Kan ik de betekenis raden aan de hand van de zin, de context? (ja, past die betekenis - nee - weet ik niet zeker)
- Ken ik een soortgelijk woord in mijn eigen moedertaal?
- Kan ik de betekenis aan iemand vragen? (ja – nee)
- Kan ik het woord opzoeken in een woordenboek? (ja – nee)
- Past de betekenis die iemand mij vertelt of die ik opzocht in de context?
- Weet ik het nog altijd niet, dan lees ik voort en onthoud het woord tot ik het aan iemand anders kan vragen of voor een volgende keer.

In welke mate zijn woordenschatlijsten nuttig?

De keuze van woorden is bovenal contextspecifiek. Loman⁷ (2014) beschrijft op welke twee manieren woordenlijsten toch nuttig kunnen zijn voor het onderwijs.

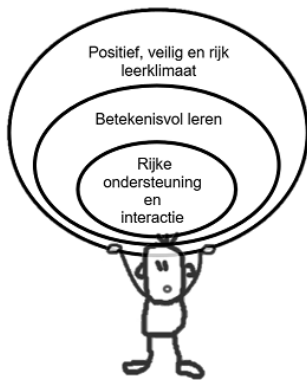
Een schooleigen woordenlijst opstellen waarin woorden (alledaagse taal + eenvoudige schooltaal) vermeld staan die **anderstalige nieuwkomers** nodig hebben om snel te integreren in de school, kan zeer zinvol zijn. De leraar van de onthaalklas en de leraar van de reguliere klas kunnen dan samenwerken om veel oefenkansen te creëren, zodat die woordenschat snel verworven wordt. Dat helpt de anderstalige nieuwkomers om zich te kunnen uiten, zich goed te voelen op school en om een stevige basis te hebben om zo nog meer woordenschat op te bouwen. Elke leraar in het team is kent die lijst van woorden.

Een schooleigen woordenlijst kan ook nuttig zijn om een **gelijkgerichte en geleidelijke opbouw in typische vaktaalwoorden en/of school- en instructietaal** te bewerkstelligen. Zo kan het interessant zijn dat kleuterleidsters van de derde kleuterklas weten welke terminologie leraren van het eerste leerjaar gebruiken bij het leren lezen, om die taal dan ook in hun klas aan bod te laten komen. Leraren in de lagere school kunnen er dan weer voor zorgen dat specifieke termen die zij gebruiken bij het oplossen van wiskundige problemen met elkaar in overeenstemming gebracht worden.

Loman waarschuwt echter om niet te overdrijven. Het is immers een monnikenwerk om alles in detail op papier te zetten. Een overleg met de verschillende leraren, binnen of over de onderwijsniveaus, om informatie uit te wisselen en enkele afspraken op papier te zetten, kan al heel wat effecten opleveren.

Sommige scholen willen gebruikmaken van klaargemaakte woordenlijsten. Woordenlijsten houden niet echt rekening met de focus, de context en je leerlingen van je klas. Er zijn er weinig tot geen recente die specifiek Vlaamse woordenschat bevatten. Als een school een Nederlandse woordenlijst als bron wil raadplegen, gebruikt het daarbij best de eerder beschreven criteria die Kienstra meegaf bij de selectie van woorden.

Hoe is de taalleeromgeving krachtig genoeg als optimale voedingsbodem voor woordenschatonderwijs?

De principes van taalvaardigheid en [taalgericht onderwijs](#) vormen de basis voor een krachtige [taalleeromgeving](#). Leerlingen zijn er bij gebaat om daarin geconfronteerd te worden met school- en instructietaal en vaktaal. Koen Van Gorp⁸ (2012) vat die ideale leeromgeving samen in 8 tips:

1. **Vereenvoudig** je inhoud, taken of teksten **niet**, maar maak ze toegankelijker.
2. Bied **authentieke en voldoende complexe taken** aan met veel interactiemogelijkheden, waarbij leerlingen inhouden op een actieve manier verwerken.
3. Bied veel **verschillende denkactiviteiten** over een bepaalde leerinhoud, waar leerlingen kunnen beschrijven, vergelijken, rapporteren, discussiëren.
4. Bied kansen om de leerinhoud **al luisterend, sprekend, lezend en schrijvend** te verwerken.
5. Laat leerlingen **schrijven over teksten die ze lezen**.
6. Laat algemene **schooltaalwoorden verschillende keren** in interessante en gevarieerde contexten terugkomen.
7. **Hoe meer interactie, hoe beter**, zowel tussen leerlingen onderling en tussen leraar en leerling(en).
8. Maak elke dag werk van bovenstaande tips.

De woordenschatontwikkeling, in het bijzonder de school- en instructietaal en de vaktaal, wordt door **context** en **interactie** ondersteund.

Elke leraar schept interactiekansen door met de leerlingen in gesprek te gaan, door op bijdragen van leerlingen in te gaan en ze uit te breiden, door iedereen de kans te geven na te denken over een antwoord, door ervoor te zorgen dat elke leerling aan de beurt komt, door feedback te geven op de inhoud en de vorm van wat leerlingen zeggen en door ze te ondersteunen bij wat ze zeggen of schrijven. Leerlingen kunnen daartoe ook in interactie gaan met elkaar en elkaar ondersteunen.

De leraar verbindt zijn nieuwe taalaanbod uitdrukkelijk aan al gekende taal en/of aan eerdere ervaringen van de leerlingen. We spreken in dat geval over het voorzien van '**mentale ankers**'. Die mentale ankers kan de leraar concreet maken door de vroegere ervaringen verbaal of visueel op te roepen. Op die manier geeft de leraar context. Dat kan op verschillende manieren:

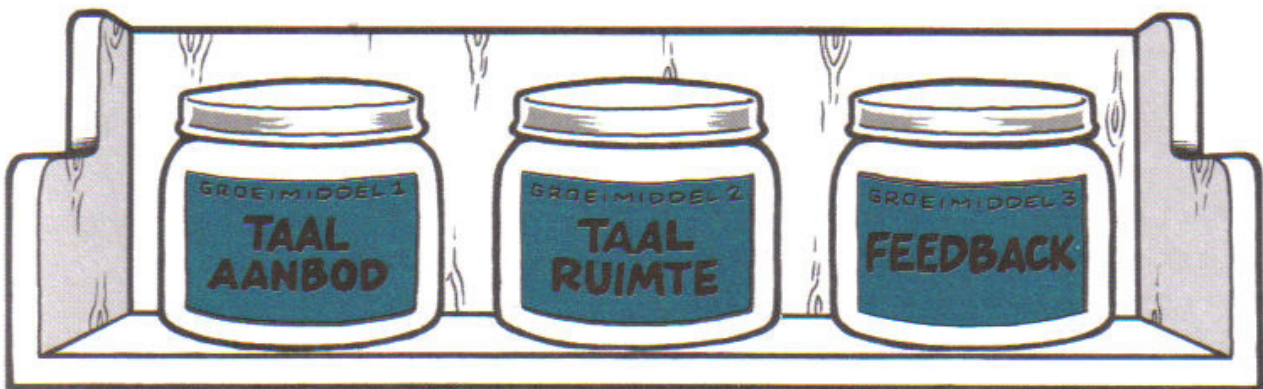
- door te focussen op het betekenisaspect dat in die context van belang is;
- door leerlingen te stimuleren om de eigen ervaring of mening te uiten;
- door visuele ondersteuning in te zetten;
- door het gebruik van, tekeningen, afbeeldingen en foto's (digibord), concrete voorwerpen ...;
- door bewegende beelden en opnames (digibord);
- door gebruik van visuele representaties: woorden kunnen op het bord of door de leerlingen in een netwerk geplaatst worden met talige en niet-talige middelen;
- door het gebruik van een (beeld)woordenboek;
- door gebruik van schema's;
- door uitbeelden en het gebruik van mime, rollenspel, toneel en spel;
- ...

Welke instructiekwaliteiten hanteert de leraar?

Mondelinge instructies

De begrijpelijkheid van het taalaanbod van de leraar speelt een grote rol in de taalverwerving van leerlingen. Daarbij heeft de leraar vooral aandacht voor zijn eigen mondelinge en schriftelijke instructies.

Leerlingen verwerven schooltaal door een voldoende en begrijpelijk taalaanbod. Als leraren daarboven voldoende productiekansen (spreken en schrijven) en kansen tot interactie bieden, kunnen de leerlingen zelf met taal aan de slag en ermee experimenteren. Tot slot hebben ze dan een leraar nodig die hen aanmoedigt, taakgerichte feedback geeft, de taal bijstelt en uitbreidt, en laat merken dat de boodschap aangekomen is. In het boek *Taalontwikkeling op school'* vind je daarover dit prachtige schema. Het is veelzeggend. De auteurs (Verhallen & Walst⁹) gaan uit van drie belangrijke taalingrediënten: (contextrijk) taalaanbod, taalruimte (reactie- en interactiekansen) en feedback (ondersteuning).

Belangrijke informatie benadrukken bij mondelinge instructie

De leraar kan de begrijpelijkheid verhogen door belangrijke woorden, zinnen of delen van een tekst te benadrukken. Dat kan bijvoorbeeld door:

- het spreekaccent: de leerlingen die klaar zijn mogen ... (rustpauze) nádat (nadruk) ze hebben opgeruimd ... (rustpauze) in hun boek lezen.
- een letterlijke herhaling of door iets met andere woorden nog eens te zeggen: dus ... als je klaar bent en ... je hebt opgeruimd ... dan mag je in je boek lezen.
- het belangrijkste woord in de instructie te isoleren, door het even apart te nemen en voorop te plaatsen (= topicalisatie): lezen in je boek, je kunt lezen ... als je klaar bent en opgeruimd hebt.

Context aanbieden

Het is evident maar toch ... Als je een instructie geeft of iets probeert uit te leggen, dan gebruikt de leraar in de mate van het mogelijke niet-verbale context zoals voorwerpen, afbeeldingen, foto's, (digitaal) bord, dvd en verbale context. Zo begrijpen leerlingen ongekende schooltaal door de contextualisering, waarna ze in een volgende stap die begrippen kunnen gebruiken met minder context (= decontextualisering). De leraar hanteert de school- en instructietaal verschillende keren in het taalaanbod, maakt gebruik van context, herhaalt en creëert kansen om de leerlingen zelf de woorden te laten gebruiken.

We kunnen leraren daarin ondersteunen met [zelfreflectie-instrumenten](#) of [kijkwijzers](#)¹⁰.

Schriftelijke instructies

Leerlingen verwerken veel leerstof in de scholen door schriftelijke vragen (instructies) te beantwoorden. Schriftelijke vragen, zo stellen Hajer & Meestringa in *Schooltaal als struikelblok*¹¹, variëren in moeilijkheid:

- vragen waarvan de taal lastig is: bv. *Welke bewering klopt niet?* Je moet dan weten wat een bewering is.
- vragen waarbij het onduidelijk is, waar het antwoord gezocht moet worden: staat het antwoord letterlijk in de tekst, op één of meer plaatsen, moet de leerling het afleiden of polst de vraag naar een toepassing van wat de leerling gelezen heeft?
- vragen waarvan de formulering onduidelijk is: leerlingen weten niet wat er van hen gevraagd wordt. Bv. *Bespreek de delen van de bloem.* Wil je dan een opsomming of ook waarvoor die delen dienen?
- vragen waarbij de antwoordvorm problemen oplevert: bv. als meerkeuzevragen de eerste keer worden aangeboden: single-choice (een antwoord) en multiple-choice (meer antwoorden).

Het leren interpreteren van vragen/instructies en het leren beantwoorden van die vragen is een doel van onderwijs, gevat in leerplandoelen en eindtermen. Dat vraagt soms ook een expliciete vorm van instructie en een verantwoorde manier van vragen stellen en instructies geven. Ook daarin kunnen we leraren ondersteunen met zelfreflectie-instrumenten of kijkwijzers¹².

Instructietaal groeit echter mee met de leerlingen, de leraar past die dan ook aan zijn groep aan.

Wat is de rol van intensief leesonderwijs in de woordenschatontwikkeling?

Onder bepaalde condities kan voorlezen een belangrijke bijdrage bieden aan het leren van woorden: als de leerlingen op een actieve wijze betrokken worden bij het (herhaald) voorlezen, interactief voorlezen, en nadien bij de verwerkingsactiviteiten bij het boek. Kienstra¹³ spreekt in dat geval in haar boek van een voorleescyclus: een periode van introductieactiviteiten, herhaald voorlezen van het boek en verwerkingsactiviteiten.

Er is een grote mate van samenhang tussen de ontwikkeling van de woordenschat en begrijpend lezen. Om die reden is het van groot belang dat alle leerlingen veel leestijd krijgen. In elk geval, zo stellen Kortlever en Lemmens¹⁴ vast, is ontleding onder jongeren een zorgelijke ontwikkeling. Zij raden aan het lezen van boeken te bevorderen, en daarbij leerlingen te laten kiezen voor boeken van een hoger niveau.

Aantal minuten vrij lezen per dag	Aantal gelezen woorden per jaar
65,0	4.358.000
21,1	1.823.000
14,2	1.146.000
9,6	622.000
6,5	432.000
4,6	282.000
3,2	200.000
1,3	106.000
0,7	21.000
0,1	8.000
0,0	0

Cunningham & Stanovich (2001). 'What reading does for the mind', *Journal of Direct Instruction*, 1/2, 137-149.

Andere onderzoekers stellen dat leerlingen die 1 000 000 woorden per jaar lezen (= ongeveer een kwartier per dag lezen) per jaar circa 1000 woorden leren. Als je dat met intentionele/expliciete woordenschatstimulering via lessen wilt bereiken, moet je ongeveer tot 25 woorden per week intensief aanleren, wat leidt tot circa 400 – 1000 woorden per jaar. Als we willen dat ook de taalzwakkere leerling tijdens het lezen voldoende woorden leert, dan zorgt de leraar voor extra ondersteuning i.f.v. de verwerving van de woordenschat.

Hoe meer je leest, hoe meer woorden je verwerft. Maar hoe meer woorden je verwerft, hoe beter je met begrip kunt lezen.

Hoe evalueer je de woordenschatontwikkeling van leerlingen?

Woordenschatonderwijs is geen doel op zich. In de eerste plaats gaat de leraar na binnen het taalvaardigheidsonderwijs in welke mate leerlingen erin slagen een boodschap te begrijpen of te

produceren. Daarbij kan de leraar zich de vraag stellen in welke mate het al dan niet begrijpen of kennen van woorden daarbij een rol kan spelen.

De leraar kan tijdens activiteiten gericht observeren in welke mate een leerling zich uitdrukt met woorden die de voorbije dagen of weken aan bod geweest zijn. Of in welke mate de leerling de boodschap van anderen begrijpt. Of in welke mate de leerling de vaktaal gebruikt in het verwerken van de (vak)inhouden.

De leraar kan tijdens of na een intentionele en expliciete taak, kort of langer erna, nagaan op welke wijze de leerlingen de betekenissen opgeslagen hebben. Verschillende auteurs¹⁵ geven tal van consolidatieoefeningen als voorbeeld, die ook gebruikt kunnen worden als controle. Controleer daarmee dat wat je als doel hebt gesteld: actieve of passieve kennis, de juiste schrijfwijze of uitspraak, in een contextzin of apart, los of in relatie met andere woorden. Je controletaak zal daardoor verschillende vormen kunnen aannemen. De mooiste vorm van controle is een nieuwe taak waarin de leerlingen het geleerde kunnen toepassen (= transfer).

De leraar kan nagaan in welke mate en op welke wijze de leerlingen woordleerstrategieën inzetten. Dat kan door middel van een leergesprek met de leerling(en), door observatie en door feedback.

Voor het kleuteronderwijs bestaat er de KOBİ-TV. Die toets meet de schoolse taalvaardigheid, vooral receptief. Ook de TAL meet het aspect woordenschat einde kleuterschool/aanvang eerste leerjaar. SALTO meet de kennis van de schooltaal via een integratieve en directe manier via een luistertoets. Die toets wordt vaak ingezet in de verplichte screening bij de start van het eerste leerjaar. Vanaf het schooljaar 2021-2022 komt er een taalscreening (KOaLA) van de (schoolse) taalvaardigheid via luistervaardigheid. In het lager onderwijs bestaat er een LVS via Dia-toets.

Eindnoten

- 1 Expertisecentrum Nederlands. Kennisplatform taaldidactiek. http://www.lesintaal.nl/documents/doc_33027.htm. Gevonden op 20150911.
- 2 In sommige inspectierapporten in het basisonderwijs en andere bronnen duiken ook de termen themataal, rekentaal ed. op. Onder themataal begrijpen we de taal die belangrijk is voor de inhoud van een thema of activiteit. In principe kan die zowel alledaagse taal bevatten (bv. plant, boom, stam), als schooltaal (bv. kringloop) als vaktaal (wortel, stengel, nerf). Rekentaal behoort in principe tot de school- en vaktaal. Hoewel sommige woorden zeer verwant kunnen zijn met de alledaagse taal, maar vaak in een abstractere context worden gebruikt (bv. groter dan, meer dan, links, eerst ...).
- 3 Beck I., McKeown, M en Kucan, L. (2010) Veel gestelde vragen over woordenschatonderwijs. Onderwijs maak je samen, Helmond.
- 4 Naar Kienstra, M. (2003) Woordenschatontwikkeling Werkwijzen voor groep 1-4 van de basisschool. Expertisecentrum Nederlands, Nijmegen.
- 5 Verhallen, S. en Verhallen, M. (1994) Woorden leren, woorden onderwijzen. CPS, Amersfoort
- 6 Van den Branden, K. Woordenschatonderwijs in een taalbeleid. Tijdschrift Taal, jaargang 2, nummer 4
- 7 Loman, J. (2014). Woordenlijst in de basisschool – Een hulpmiddel bij goed woordenschatonderwijs? Nieuwsbrief Taal & Onderwijs maart 2014. Leuven: CTO.
- 8 Van Gorp, K. (2012). Op weg naar taalontwikkeld lesgeven – 14 tips voor taalontwikkeld leeromgevingen en interactie. Nieuwsbrief Taal & Onderwijs. Leuven: CTO.
- 9 Verhallen, M. en Walst, R. (2001) Taalontwikkeling op school. Coutinho, Muiderberg.
- 10 Voorbeelden: zie Masquillier, B. (2012) School- en instructietaal. Commentaar bij IDP4 Nederlands.
- 11 Hajer, M. en Meestringa, T. (1995) Schooltaal als Struikelblok. Coutinho, Muiderberg.
- 12 Voorbeelden: zie Masquillier, B. (2012) School- en instructietaal.
- 13 Kienstra, M. (2003) Woordenschatontwikkeling Werkwijzen voor groep 1-4 van de basisschool. Expertisecentrum Nederlands, Nijmegen
- 14 Kortlever, D.M.J. & Lemmens, J.S. Relaties tussen leesgedrag en Cito-scores van kinderen. Tijdschrift voor Communicatiewetenschap (40(1), 87-105).
- 15 Voorbeelden: zie Masquillier, B. (2012) School- en instructietaal. Commentaar bij IDP4 Nederlands.